

Моўна-стылістычныя
асаблівасці
канцылярска-юрыдычнага
пісьменства
XIV–XVIII ст.

1. Развіццё і стабілізацыя нормаў прававой пісьменнасці ў XIV–XVI ст.
2. Мова «Літоўскай Метрыкі»
3. Мова “Статута Вялікага княства Літоўскага” 1588 г. і “Трыбунала” 1581 г.
4. Заняпад старабеларускай прававой пісьменнасці

1 Развіццё і стабілізацыя нормаў прававой пісьменнасці ў XIV–XVI ст.

Помнікі XIV ст.

- Укладная грамата княгіні Ульяны царкве ў Азярышчах;
- граматы рыжан да Віцебскіх і Полацкіх князёў;
- гандлёвыя дагаворы паміж Полацкам, Смаленскам, Рыгай і Готландам

Асаблівасці мовы помнікаў XIV ст.

□ *юрыдычныя формулы і звароты
далітоўскага часу:*

□ **зачын: а се я староста**

се я князь

□ **сярэдзіна – а при томъ были свѣдци**

□ **канцоўка – а хто его ослушается**

а хто его будеть

Асаблівасці мовы помнікаў XIV ст.

- злучнікі **А, И**, “нанізванне” сказаў:
  - **а языкъ пускати;**
  - **а коли товаръ на стану станеть отступити прочь;**
    - умоўныя сказы са злучнікамі **А, АЖЕ, А ЛЮБО:**
  - **а кто не послушаетъ; а любо кто услышитъ;**
    - напісанне слабога **Ъ: инъшихъ, кривъда;**
      - ужыванне **ѣ: ѣзъдити;**
    - ускоснае адлюстраванне якання: **деветъсот;**
      - **Е → О: жоны, шостого;**
    - прыназоўнікі **СЪ // ЗЪ: зъ бояры, съ поляны;**
      - **В → У: писанъ у Лавришове;**
  - перфект са звязкай: **розъежчалъ есми, дали есмо**

Грамадска-палітычная і юрыдычная тэрміналогія ў XIV – XV ст.

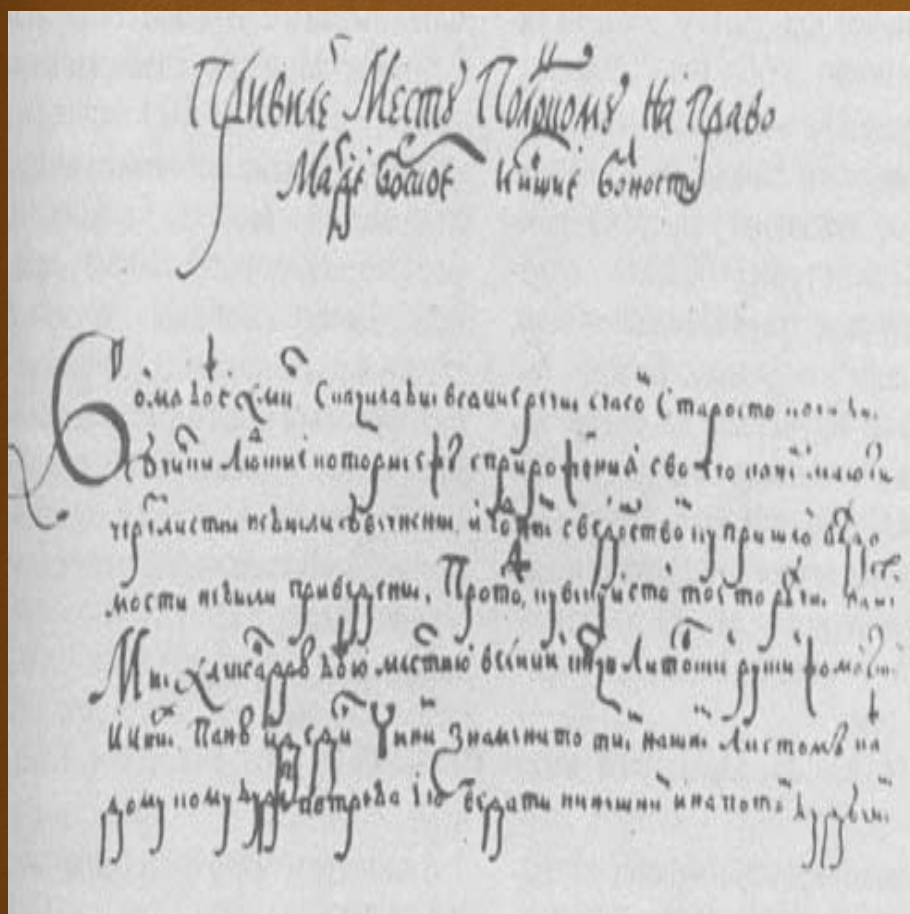
□ з народнай мовы:

- вольность, громада, данина, забойца (головникъ), звычай, клетка, коваль, позыченье, помста, сварка, свѣдка (послухъ), статъкъ (добытъкъ)

□ запазычанья:

- актъ, апеляцыя, аркушъ, грунтъ, декретъ, кошт, моць, пляць

Прывілей Полацку на магдэбургскае права (1498)

зачын

Во 'мя боже амин.
Сказила бы всякие речы
с часом старость коли
бы учинки людские
которые жъ с
прироженъ своего
конец мають через
листы не были
увечнены и годным
сведецством ку
пришло' вѣдомости не
были приведены”

Прывілей Полацку на магдэбургскае права (1498)

□ *зварот*

□ Мы александръ божую млстыю велики'
кнзь литовски' руски' жомо'тски' и
иныхъ панъ и дедич Чиним знаменито
тым нашым листом...

□ *заклучэнне*

□ А на тоѣ есмы дали своѣ печати а на
тврдость того и печать нашу казали
есмо привести к сему нашому листу

2 Мова “Літоўскай метрыкі” («Метрыкі Вялікага княства Літоўскага»)

* matriciula ‘вялікая літара’

□ *Кніга
Маршалкоўскага
суда (1510–1517)*

□ *Кніга Віцебскага
замкавага суда
(1533–1540)*

Разварот адной з кніг, запісы 1511-1518 гг.

“Літоўская метрыка”:

графіка

- *ф* – 500, *ѳ* – [ф] і 9
- *КГ* – выбухны [г]: **кгвалтъ**,
кгрунтъ
- *W* – гук [o] у пачатку слова:
wдинъ, **wnъ**
- ужываецца *у*: **живучи**, **идучи**

“Літоўская метрыка”: арфаграфія

Кніга Маршалкоўскага суда

- *є* - пачатак слоў і пасля галосных: **єго, моего,**
е - пасля мяккіх зычных:
день, поле;
- *л* пасля мяккіх зычных:
вола, има, клача,
- Я* - пачатак слоў і пасля галосных: **бояринъ, моя;**
- *мяккасць шыпячых, р і ц:*
говору, живучи,
землицю, идучи, старець

Кніга Віцебскага замкавага суда

- *блытаніна Е – ъ:* **вено,**
дело, лесъ, послѣ,
пѣчатъ
- *ь:* **бабъка, вечъно,**
давъно, дочъка
- *зацвярдзенне шыпячых р, ц:*
боярынъ, взявши,
говорыти, идучы,
чотыры, чынити

“Літоўская метрыка”:

арфаграфія

- *у – ў (в):* **вбийца, вживати, вмова;**
- *перадача ненацісканога
этымалагічнага а праз е:* **деветь,
паметь, присегнути, увезати**
- *поўнагалоссе:* **болото, волость,
сторона, але: влостный,
постронний**

“Літоўская метрыка”:

грамматыка

- родны склон адзіночнага ліку мужчынскага роду назоўнікаў – -у/-ю: *бору, году;*
- творны склон адзіночнага ліку назоўнікаў з асновай на *ї – -ью (-ию): *волостью, данью, милостью;*
- родны склон множнага ліку назоўнікаў – -овъ/-евъ: *боевъ, братовъ, вековъ, скарбовъ;*
- клічныя формы: *брате, воеводо;*
- парны лік: *две версте, две копе;*
- энклітычныя формы займеннікаў: *ми, ма*

“Літоўская метрыка”:

граматычны лад

- прыметнікі роднага склону адзіночнага ліку мужчынскага і ніякага роду – *-ого/-его: великого, давного, правого* (кніжнаславянскі *-аго/-аго* – у традыцыйных выразах: *Божьаго тела, индикта четвертаго*);
- дробавыя лічэбнікі: *полтрета, полпята, полпятнадцать*;
- дзеясловы 3 асобы – *-ть: знаеть; ведають*;
- адзіны прошлы час – перфект: 1 ас.: *казал есми, велели есмо*, у 3 асобе – без звязкі;
- інфінітывы на *-ти: вчинити, жити*;

“Літоўская метрыка”:

лексіка

- уласнабеларускія словы: *личба, мова, суседзь, речь, тыдзень;*
- абмежаванае выкарыстанне паланізмаў: *валька, жадень, подлугъ, тежъ;*
- германізмы: *барверъ, броваръ, квалтъ мордэрство, ратуша;*
- лацінізмы: *актъ, артыкуль, дата, индиктъ, персона, статутъ*

Аднаўленне традыцыі публікацыі кніг Метрыкі ВКЛ

Метрыка Вялікага княства Літоўскага.
Кніга № 560 (1542 год). Кніга перапісаў № 3
(копія канца XVI ст.). – Мінск: Беларуская
навука, 2007.

Метрыка №30
Мінск: Беларуская навука, 2008.

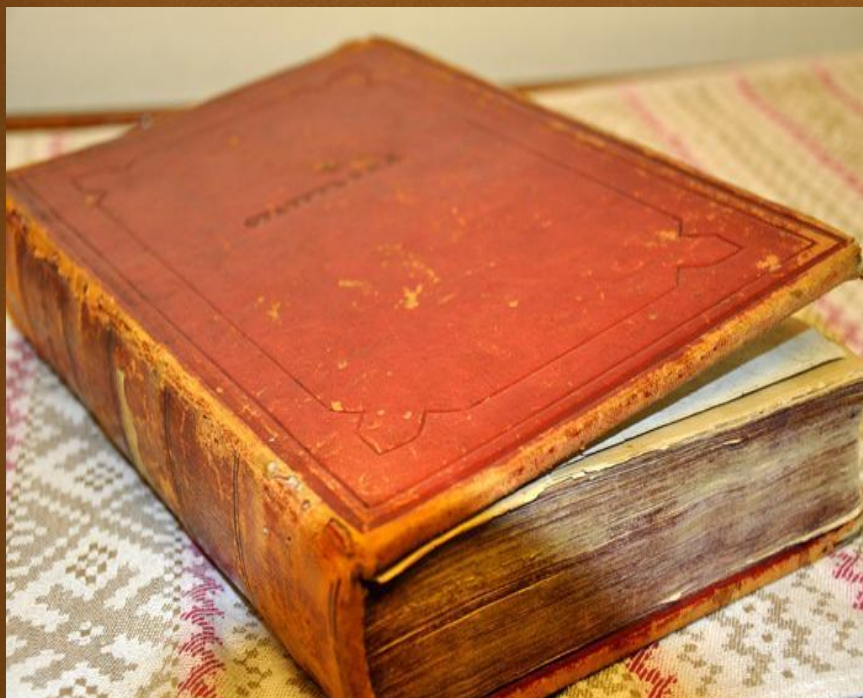

3 Мова “Статута Вялікага княства Літоўскага” 1588 г. і “Трыбунала” 1581 г.

Статут Вялікага княства Літоўскага

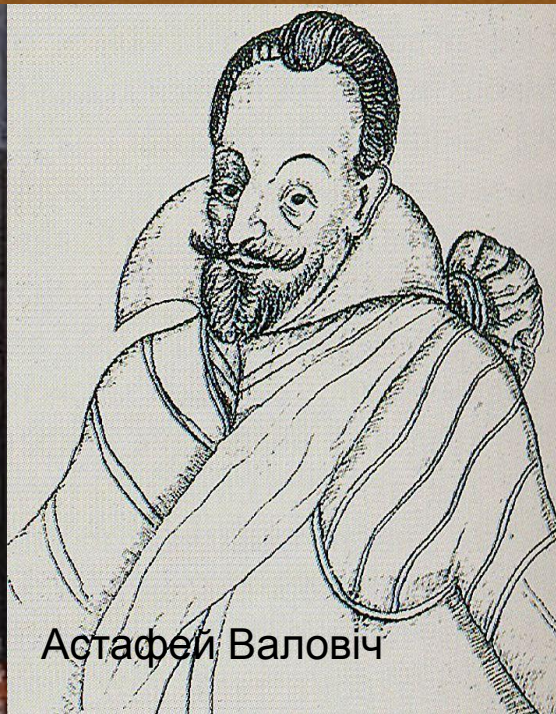
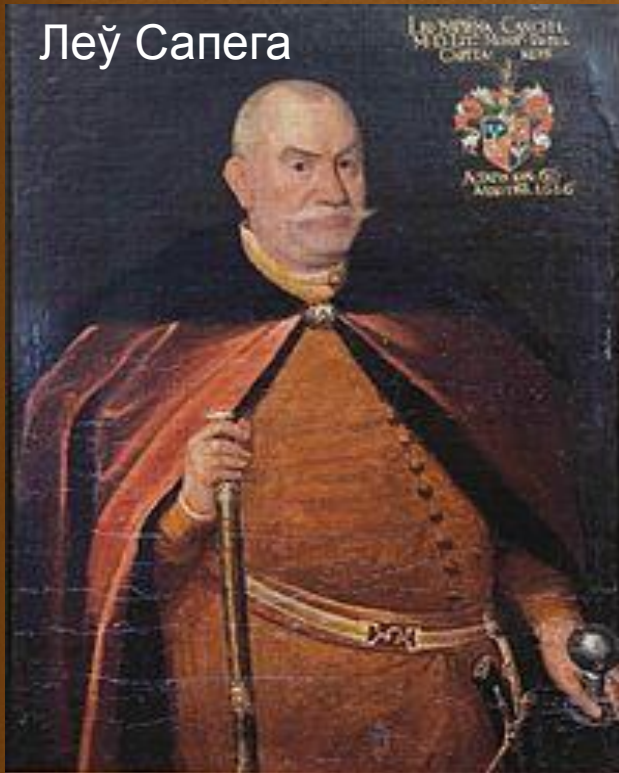
«Статут ВКЛ» 1588, Лондан,
Беларуская бібліятэка,
музей імя Ф. Скарыны

«Статут ВКЛ» 1588 г.
перададзены музеем гісторыі
г. Магілёва (pravo.by)

Статут Вялікага княства Літоўскага

Леў Сапега: «**Волности своее во всем постерегаем бо не толко сисед а сполны наш вбывател в отчизне але и сам гсдрь пан нашъ жадное звирхности над нами заживати не может wdно толко колко ему право допущает**»»

“Статут ВКЛ” 1588, “Трыбунал” 1581:

фанетызацыя правапісу

- зацвярдзенне шыпячых: *вжывати, жыти*;
- цвёрды [р]: *врадъ, крывда, тры*;
- *въ* → *ў* (үв): *үв обозе, үв обороне, үв осень*;
- [дж] (дч): *зьеждчатисе, приеждчати*;
- *е* на месцы *а*: *везенье, езыкъ, мовечы*

“Статут ВКЛ” 1588, “Трыбунал” 1581: *арфаграфія*

□ змяшэнне *ъ і ь*:

день, досытъ, былъ, волень, заразы;

□ рэдкае ўжыванне *лъ*:

карані: *лъто, мъсто, свѣтъ,*

канчаткі меснага склону: *в дворъ, слузъ,*

□ літара *э*:

грошэй, елэкцыа, трэтий, секрэтарь

“Статут ВКЛ” 1588, “Трыбунал” 1581: *граматычны лад*

- *Варыянтнасць канчаткаў назоўнікаў:*
- *давальны склон адзіночнага ліку: -у/-ю // -ови/-еви: брату, барверу, войту – звычайеви, поведови;*
- *назоўны склон множнага ліку: -ы/-и // -ове: мытники, неволники –панове, паслове;*
- *творны склон множнага ліку: -ы/-и // -ами // -ми: першымі позвы – доводами, млынамі – господарми, пенезми*

Статут ВКЛ” 1588, “Трыбунал” 1581: *граматычны лад*

□ Назоўнікі:

- родны, давальны, месны склоны адзіночнага ліку мужчынскага роду – *-у/-ю: брату, в дому, в замку;*
- давальны склон множнага ліку – *-омъ: войтомъ, конемъ;*
- месны склон множнага ліку – *-ехъ/-охъ: в домехъ, в ловехъ*

□ Прыметнікі:

- родны склон адзіночнага ліку мужчынскага роду – *-ого: вечного, головного*

“Статут ВКЛ” 1588, “Трыбунал” 1581: *граматычны лад – дзеясловы*

- 3 асоба адзіночнага ліку цяперашняга часу
- без *-т*: *буде, каже, може*
- *-ть*: *береть, ведеть, мовить, пишетъ,*
- *-тъ*: *боронить, идетъ, чинить,*
- з вынасным *-т*: *буде^т, держи^т;*
- 1 асоба множнага ліку – *-мъ*: *кажемъ, шлюбруемъ;*
  - *дзеепрыслоўі*:
- *-учи/-ачи* (цяперашні час): *маючы, мовечы,*
  - *-ши/-вши* (прошлы час): *доведшы, мевшы;*
- інфінітывы – *-ть*: *будовать, забить, мыть*

“Статут ВКЛ” 1588, “Трыбунал” 1581: *лексіка*

□ найменні асоб:

*барверъ, бурмистръ, войский, гетманъ, городничий,
коморникъ, печатникъ, подсудокъ, шл"хтичъ*

□ юрыдычная тэрміналогія:

*власное именье, судъ земский, судъ кгородский,
судъ трибунальський, листъ веновный, листъ заповедный,
сторона болачая, сторона жалобная,
сторона укривжоная, суместная земля*

□ назвы падаткаў:

мостовое, поланцужное, потуремное, торговое;

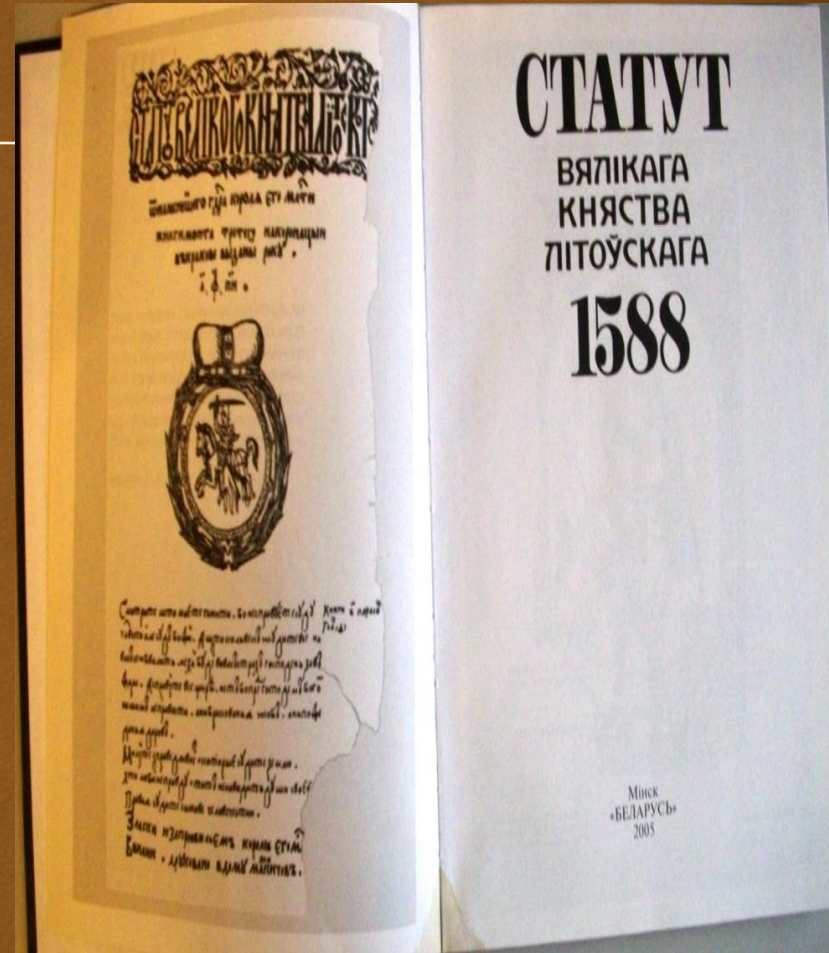
□ тэрміналогія лацінскага паходжання:

*апел"цыя, аренда, електъ, инструкцыя, статутъ,
конфедерацыя, пропозыцыя, трибуналь, тытуль*

□ 1614 – Статут 1588 г. выдадзены па-польску

□ Статут ВКЛ 1588 г. на беларускай мове

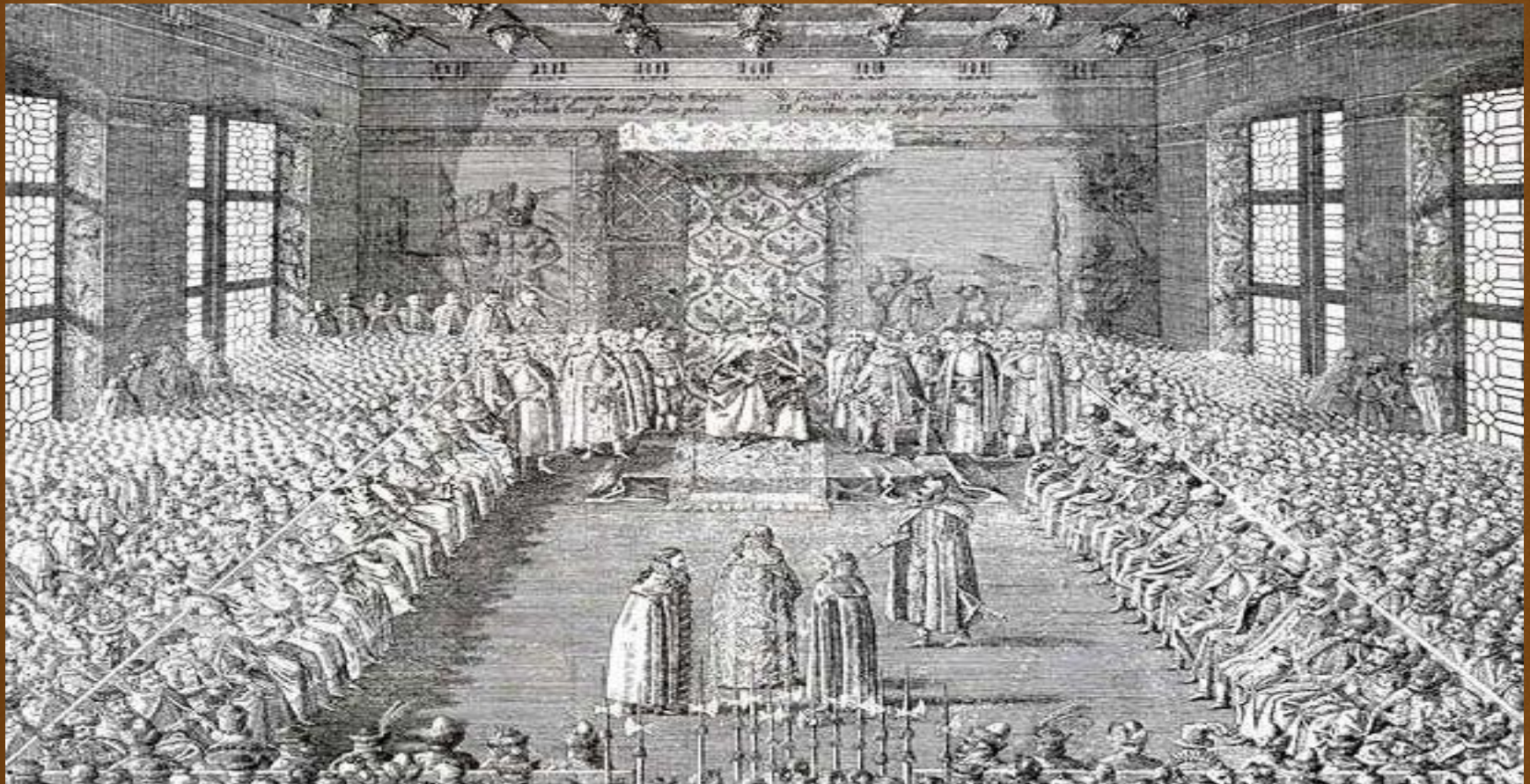

4 Заняпад старабеларускай справавой пісьменнасці

Люблінскі сейм 1569 г., тагачасная гравюра

1696 – Варшаўскі сейм забараніў ужыванне беларускай мовы ў канцылярыях

Варшаўскі сейм, гравюра